

På ordförrådets gräns – exemplet *bautasten*

Av Susanne Haugen



Figur 1. Vad ska en bautasten användas till? (*Obelix & Co* 1978 i *Asterix – Den kompletta samlingen* 8, 2002:100.)

Ordet *bautasten* har genom historien balanserat på ordförrådets gräns. ”För mig är bautasten helt enkelt ett mycket stort stenblock” – så skriver författaren Camilla Läckberg i ett mail till mig (2006-08-09) som svar på frågan om vad hon anser att ordet *bautasten* betyder. Och det är nog många moderna språkbrukare som håller med Läckberg, dvs. att *bauta-* har en förstärkande betydelse och även kan användas som förled i andra sammansättningar, som t.ex. *bautastor*, *bautahögtalare* eller *bautastark*. Men parallellt med denna betydelse lever en äldre, ursprunglig, betydelse hos *bauta-* och *bautasten* kvar hos vissa språkbrukare, en betydelse som snarast kan sägas vara ’minnessten’, som hos t.ex. Hjalmar Bergman (1931:190): ”En kvart senare står herr ordföranden på kyrkogården framför en hög bautasten, ännu svept i sitt hölje”.

I min avhandling (Haugen 2007) har jag följt ordet *bautasten* och ordbildningar med *bauta(-)* från 1200-talet ända fram till våra dagar med fokus på betydelse, betydelseförändringar och etableringsgrad i ordförrådet. I den här artikeln sammanfattar jag mina resultat kring ett ord på ordförrådets gräns.¹

¹ I avhandlingens avsnitt 1.2 återfinns en utförlig materialbeskrivning.

Vad är ett ordförråd?

Ordförråd definieras i *Nationalencyklopedin (NE)* på följande vis:

ordförråd, det förråd av olika ord som ingår i ett språk eller som behärskas av en enskild språkbrukare.

Ordet *ordförråd* kan alltså sägas ha två centrala betydelser: 1) orden i ett språk, och 2) orden som behärskas av en enskild språkbrukare.² De här betydelserna präglas och förbinds av två viktiga perspektiv: ett individ-psykologiskt och ett socialt perspektiv. Med det individ-psykologiska perspektivet avses individens ordförråd och med det sociala perspektivet avses ett språksamfunds konventionella ordförråd (Svanlund 2002:9), av vilket delar ofta samlas i ordböcker. Det sociala perspektivet förutsätter det individ-psykologiska; om ett ord inte ingår i ordförrådet hos ett visst antal individer kan det heller inte ingå i ett språksamfunds ordförråd (Svanlund 2002:9f.). Jag behandlar både det individuella ordförrådet och språksamfundets ordförråd, där det förstnämnda tas som utgångspunkt för det sistnämnda, och jag förbinder därmed det individ-psykologiska och det sociala perspektivet på ordförråd.

Studieobjektet *bautasten*

I undersökningens fokus ligger det fornvästnordiska³ ordet *bautasteinn* och svenska ord bildade med *bauta(-)*. Utgångspunkten är två uppslagsord i den senaste upplagan av *Svenska Akademiens Ordlista (SAOL 13, 2006)*: *bautasten* och den förstärkande förleden *bauta-* som förekommer i ord som t.ex. *bautaköttbullar*, *bautacool* eller *bautastor*. Det övergripande syftet är att beskriva och förklara förändringar som rör form eller betydelse (s.k. lexikala förändringar) hos ord bildade med *bauta(-)* i svenskan under perioden 1664–2006 med särskild hänsyn till dessa förändringars relation till ordens etableringsgrad.

Ordet *bautasten* finns belagt i svenska språket första gången 1664 då det låndes in i svenskan från isländskan genom Olof Verelius' utgåva av den isländska sagan *Götriks och Rolfs saga* (Verelius 1664:80). Den första kända svenska ordboken som upptog ordet *bautasten* var J. G. P. Möllers *Tysk och Svensk samt Svensk och Tysk OrdBok* (3, 1790). Sedan dess har ordet funnits i de flesta svenska ordböcker. Ordboksredaktioner baserar ordböckernas innehåll på språkbruket, och därför menar jag att ordet *bautasten* har etablerats i det svenska språksamfundet under perioden från introduktionen 1664 till upptagandet i en svensk ordbok 1790 och att ordet har varit etablerat i svenska språket sedan dess.

Ordet *bautasten* har upptagits i alla upplagor av *SAOL* (1–13, 1874–2006). Urvalet, återgivningen och rekommendationerna i *SAOL* bygger till stora delar på

² Den gängse språkvetenskapliga benämningen för *ordförråd* är *lexikon*, som även det har två centrala betydelser.

³ Med *Västnorden* avses Island, Färöarna och Norge som under tiden fram till ca 1500 hade stor samhörighet gällande politisk indelning, kultur och språk. Det är alltså svårt att säga huruvida ett ord från medeltiden har norskt eller isländskt ursprung.

språkbruket, och invid somliga ord anges s.k. bruklighetsmarkörer för att visa att ”ordet på något sätt avviker från huvudfåran av riksspråksord” (SAOL 2006:XXVIII). Bruklighetsmarkörerna i SAOL tyder på att *bautasten* har fört en vacklande tillvaro i svenska språket under den största delen av 1900-talet. I SAOL 1–7 (1874–1900) finns ingen bruklighetsmarkör vid *bautasten*. En sådan uppträder för första gången i SAOL 8 (1923) där ordet bedöms vara ålderdomligt, och i SAOL 9 och 10 (1950 resp. 1973) förs ordet till historiskt ämnesområde. Redaktionen för SAOL har alltså bedömt att ordet *bautasten* fram till 1900 (SAOL 7) har tillhört det allmänna riksspråket, att det mellan 1900 och 1923 (SAOL 8) har ansetts ålderdomligt och att det mellan 1923 och 1973 (SAOL 10) har haft begränsad bruklighet. Bruklighetsmarkörerna i SAOL tyder således på att etableringsgraden hos ordet *bautasten* kraftigt avtog under den dryga första hälften av 1900-talet.

I två av de tre senaste upplagorna av SAOL uppträder två intressanta förändringar som rör etableringsgraden hos *bautasten*. Den första uppträder 1986, i SAOL 11:

bautasten minnessten utan inskrift från förhistorisk tid.

I texten saknas bruklighetsmarkör för *bautasten*, liksom i de två följande upplagorna av SAOL (12 och 13, 1998 resp. 2006). Det måste tolkas som att ordet mellan 1973 (SAOL 10) och 1986 (SAOL 11) åter har inträtt i ”huvudfåran av riksspråksord”, dvs. att det har ökat sin etableringsgrad i svenska språket.

Den andra förändringen uppträder 2006, i SAOL 13. Där finns förutom *bautasten* även uppslagsordet *bauta-*:

bauta- [ba^ata] i sms • (vard.) mycket stor; *bautastora utgifter*.

Under perioden mellan 1998 (SAOL 12) och 2006 (SAOL 13) har alltså *bauta-*, som förled i sammansättningar, etablerats i det svenska språket.

Etablering

Studieobjektet i min undersökning är *ord*. Jag menar att ord består av en kombination av form och betydelse (jfr Saussure 1916:98–100), och i centrum för en ordstudie står därför står relationen mellan form och betydelse.

Fastheten i relationen mellan form och betydelse uttrycks ofta med begreppet *etablering*. Etablering är ett begrepp som berör många aspekter: etablering kan avse både en process och resultatet av denna process, och etablering kan uttryckas i olika grader. På individnivå är etablering en fråga om *kvalitet* och på samfundsnivå en fråga om *kvantitet*. Etablering på individnivå innebär att det utvecklas en fast(are) förbindelse mellan ordets form och betydelse i individens ordförråd. Etablering på samfundsnivå innebär att det utvecklas en fast(are) förbindelse mellan ordets form och betydelse i ordförrådet hos flera individer. När relationen mellan form och betydelse har uppnått en tillräcklig grad av fasthet hos ett tillräckligt

stort antal språkanvändare i en språkgemenskap tas ordet upp i ordböcker. Därmed är ordet en del av språkets norm och anses vara etablerat i språksamfundet (jfr t.ex. Warren 1992:23; Bauer 2001:36). Den definition av *etablering* som jag antar är alltså gränsrelaterad, dvs. i relation till gränsen ”att tas upp i ordförrådet”. (Emellertid måste man också räkna med att ord som är upptagna i ordförrådet, och alltså klarar ”gränsspärren”, kan ha varierande etableringsgrad.)

Bautasten på ordförrådets gräns

Fornvästnordiska ordet bautasteinn: perioden fram till 1664

Syftet med min undersökning av det fornvästnordiska ordet *bautasteinn* fram till introduktionen i svenskan 1664 är att klarlägga ordets betydelse i det språk varur det lånas in i svenskan. Ordets betydelse vid den ungefärliga tidpunkten för introduktionen i svenskan kan visa vilka delbetydelser som ordet kan ha fört med sig.

Materialet består av 26 belägg för 13 olika fornvästnordiska ord bildade med *baut-* från 1200-talet till 1700-talet (några belägg är alltså daterade senare än 1664 men har medtagits eftersom de endast finns bevarade i avskrifter). Orden förekommer i flera av den fornvästnordiska litteraturens förnämsta verk och handskrifter: *Den poetiska eddan* (Hávamál), *Egil Skallagrimssons saga*, *Olov Tryggvasons saga av Oddr Snorrason munk*, *Heimskringla* (i tre olika avsnitt) och *Hakon den godes saga* (både i *Heimskringla* och *Fagrskinna*). Det ord som uppträder i flest texter är *bauta(ðar)steinn*. Det kan beläggas med 3 olika förledsformer: *bautar-*, *bauta-* och *bautaðar-*. Utöver *bauta(ðar)steinn* förekommer följande ord:

- 6 st. substantiv/namn: *Fárbauti*, *meðalfárbauti*, *hylbauti*, *arinbauti*, *Bauta hluti* och *bautaðr*.
- 4 former av verbet *bauta*: *bautu*, *bauta*, *bautaða* och *bautat*.
- 2 perfektparticip av verbet *bauta*: *sverðbautinn* och *vápnbautinn*.

Undersökningen visar att *bauta-* mest sannolikt är den ursprungliga förledsformen i *bauta(ðar)steinn* och att den går tillbaka på substantivet *bauti* (med den böjda formen *bauta-* som förled i sammansättningar). Det finns flera säkra och gamla belägg för ordformen *bautasteinn*. Den är den vanligast förekommande och den finns tidigt belagd i flera olika verk, och ordbildningar liknande *bauti* är vanliga i isländskan.

De belagda orden är alla kopplade till någon av betydelseerna ’utdela slag’ och ’dräpa’, som båda är delbetydelser av ’slå’. Båda dessa betydelse kan knytas till *bauti*. Betydelsen hos *bautasteinn* kan därmed vara ’sten rest över en fallen krigare’ (dvs. någon som ’slår’) eller ’sten som är slagen ned i jorden’, två betydelse som kan sammanföras i betydelsen ’minnessten’. Denna betydelse framträder också tydligt i samtliga texter där *bauta(ðar)steinn* kan beläggas.

Etableringen av ordet bautasten i svenskan: perioden 1664–1790

Undersökningen av materialet från perioden 1664–1790 fokuserar utvecklingen av etableringsgraden under perioden från introduktionen 1664 till och med 1790, då ordet *bautasten* upptas i en svensk ordbok och kan anses vara etablerat i språksamfundet. För denna period har jag samlat totalt 16 belägg, i skönlitteratur, sakprosa och översättningar. Därutöver undersöker jag åtta ordböcker, av vilka *bautasten* upptas i en.

Undersökningen visar att etableringsgraden hos *bautasten* inte har varit hög, men vissa tecken tyder på att den höjs under perioden. Även om de ord som har kunnat beläggas är få, har de förekommit i flera välkända verk, t.ex. i Johan Peringskiölds översättning av *Heimskringla* (1697), Eric Julius Biörners *Inledning til de yfverborna göters gamla häfder* (1738) och Jacob Henrik Mörk och Anders Törngrens *Adalriks och Giöthildas äfventyr* (1743). Att verken var välkända var gynnsamt för den fortsatta etableringen och har sannolikt bidragit till upptagandet i J. G. P. Möllers ordbok 1790, en av 1700-talets mest betydelsefulla tvåspråkiga ordböcker.

Under perioden närmast introduktionen i svenskan har ordformen *bautasten* fått en betydelse, även om det inte framträder i texterna vilken den är. Ordets användning under perioden motiverades genom historieämnets starka ställning under perioden – ordet tilldelades ett starkt och positivt symbolvärde vilket ledde till ordets etablering i språksamfundet år 1790.

Etableringsgradens utveckling hos ordet bautasten i svenskan: perioden 1791–1973

Undersökningen för perioden 1791–1973 rör den fortsatta utvecklingen av etableringsgraden hos *bautasten* från upptagandet i en svensk ordbok 1790 fram till 1973, då ordets etableringsgrad har minskat enligt SAOL 10. Materialet består av totalt 138 belägg i skönlitteratur, sakprosa och översättningar. Utöver detta har jag genomlett 22 ordböcker, och i dem upptas *bautasten* i alla utom en.

Undersökningen visar att etableringsgraden höjs under perioden 1791–1973 jämfört med perioden 1664–1790 (se ovan). På allt material i avhandlingen har jag gjort s.k. kollokationsundersökningar, dvs. undersökt vilka ord som samförekommer med ett visst ord, eftersom det är vanligt att ord som ofta uppträder tillsammans också associeras med varandra (Aitchison 2003:84–86). Metoden är alltså ett sätt att analysera ords betydelse. Under denna period, till skillnad mot den föregående, framträder en betydelse hos ordet *bautasten*. Det är tydligt att betydelsen har att göra med stenarnas funktion som minnessten (inbegripet referenser till den nordiska forntiden) eller med stenarnas höjd eller med stenarnas uppresta ställning, dvs. betydelser som också framträder i det fornvästnordiska materialet (se ovan).

Antalet belägg minskar emellertid kraftigt i en texttyp vid 1900-talets början, nämligen i skönlitteratur. Det tyder på att etableringsgraden har stigit fram till ca 1900 men att den sedan har avtagit.

Många av beläggen förekommer i välkända och väl spridda verk, t.ex. Esaias Tegnér's *Fritiofs saga* (1825–1826), August Strindbergs *Svenska folket* (1881) och flera översättningar av *Heimskringla* och *Den poetiska Eddan*. Att etableringsgraden likväl avtog under 1900-talet kan bero på att ordets betydelse inte hade samma funktion att fylla i språket. Fornnordiska motiv i texter kunde motiveras genom historieämnets fortsatta starka ställning fram till 1800-talets slut, men kring sekelskiftet förändrades det kulturella klimatet och de fornnordiska motiven blev mindre passande i skönlitteraturen. Sannolikt har även bruket inom det historisk-arkeologiska fackspråket påverkats av det kulturella klimatet. I historiskt och arkeologiskt fackspråk ersattes *bautasten* av uttrycket *rest sten* kring 1960-talet. Vid denna tid förändrades arkeologin, och man önskade ett mer neutralt ord som inte förde med sig associationer till den nordiska forntiden.

Ordet bautasten och andra ord bildade med bauta(-) i svenskan: perioden 1974–2006

Undersökningen av perioden 1974–2006 är indelad i två delar. Den första delen fokuserar ordet *bautasten* och omfattar åren 1974–1986 och den andra delen behandlar övriga ord bildade med *bauta(-)* under åren 1985–2006. (Att perioderna överlappar varandra beror på materialet.)

Återetableringen av ordet bautasten: perioden 1974–1986

Den första perioden spänner över tiden från 1974, då etableringsgraden hos *bautasten* har minskat enligt SAOL 10 (1973) fram till 1986 då etableringsgraden åter har ökat, enligt SAOL 11. Materialet består av 231 belägg ur *Asterix* nr 1–27 (1970–1983) och 2 belägg ur *Halland. Årsbok för kulturhistoria och hembygdsvård i Hallands län* (Johnson-Augustsson 1975).

Antalet *bautasten* per år i *Asterix*-albumen (1970–1983) varierar mellan 0–23 utom i nr 23 (1978) som har hela 115 förekomster. Serien om Asterix och hans galler har haft god spridning i Sverige: fram t.o.m. 1983 hade ordet *bautasten* tryckts 845 miljoner gånger i sålda svenska utgåvor av *Asterix*!

Ordet *bautasten* nådde alltså stor spridning genom serietidningen *Asterix*, men för att ordet ska etableras krävs till att börja med att språkanvändarna lägger märke till ordet. Till detta finns flera förklaringar, och inte minst viktigt är att ordet intimt förknippas med Obelix, huvudfiguren Asterix' ständige vapendragare. Hög status är en viktig faktor som ökar sannolikheten för att ord och uttryck ska nå ut till språkanvändarna, och Obelix har visat sig vara läsarnas favorit i serien. Enligt *Asterix*' officiella hemsida hamnar Obelix i topp bland de galliska byinvånarna och – vad som kanske framstår som mer förvånande – Obelix anges i en

undersökning bland tonårsflickor vara den sexigaste gallern (Asterix. Le Site Officiel 2007-04-25).

Det är lätt att förstå att Obelix charmerar seriens läsare. Obelix är stor och konstant urstark. Asterix måste dricka trolldryck för att få sin styrka, medan Obelix, som har trillat ned i druidens trolldryck som barn, varken behöver eller får smaka drycken. Obelix gillar att äta, företrädesvis vildsvin, och att slåss, företrädesvis med romare. Han har en stensmedja, och p.g.a. sin styrka har han till yrke att leverera bautastentar. Vid sin sida har han den lilla hunden Idefix. Obelix är tjock om magen och bär långrandiga kalsongliknande byxor. Han är den ende av gallerna som alltid går omkring barbröstad. Han har stor näsa, håret i flätor och på huvudet något som liknar en vikingahjälms. Sin storlek och styrka till trots är Obelix känslig till sinnet. Han kan ses gråta i seriernas avslutning, blir ofta förälskad och lätt förolämpad, i synnerhet med anledning av sin vikt. Obelix kan vara litet trögtänkt, och han blir lätt överförfriskad när det serveras alkohol. Men han är också egenkär. Enligt honom är alla i omgivningen ”knepig” utom han själv.

Obelix har hög social status och stort inflytande i den fiktiva byn i serien och han signalerar därigenom ett slags socioekonomisk status. Men eftersom Obelix är en figur som det är lätt att tycka om och identifiera sig med, blir han också medlem i det sociala system där inflytandet utövas, dvs. det sociala system som omfattar läsarna av *Asterix*. Genom sin popularitet hos läsarna får Obelix stor uppmärksamhet, samtidigt som hans förehavanden ofta står i seriens fokus:

Obelix avancerar raskt från ”bifigur” till hjälte i helfigur, genom att flera album till stor del ställer honom i centrum. Det säger väl allt om figurens betydelse (*Asterix – Den kompletta samlingen* nr 12, 2003:XIX).

En faktor som relaterar till status är *konformism* (beteendet att anpassa sig till omgivningen). Genom att välja en annan persons ord eller uttryck kan man referera till den personen: jfr t.ex. hur ordet *spunk* refererar till Pippi Långstrump och uttrycket *Dra i långbänk* till Thorbjörn Fälldin. Vems ord vill man använda? Till vem vill man referera? Med vem vill man förknippas? Rimligen väljer språkanvändare helst att referera till populära personer (eller figurer) med hög status.

Eftersom Obelix är den som förknippas med bautastentar i serien tilldrar sig ordet *bautasten* läsarnas uppmärksamhet. I seriens begynnelse hade Obelix ingen uppgift i den fiktiva byn men snart beslutades att hans uppgift skulle vara att leverera bautastentar (*Asterix – Den kompletta samlingen* nr 12, 2003:XX). Sedermera har bautastentarna blivit Obelix’ signum:⁴

⁴ Obelix’ namn kan också tolkas som en omskrivning av ordet *obelisk* som betydelsemässigt kan förbindas med *bautasten* (för denna betydelse, se t.ex. Fritzner 1886:119). Namnet *Obelix* kan emellertid även tolkas som en omskrivning av *obelisk* som benämning på den typografiska markören † (*Asterix – Den kompletta samlingen* nr 12, 2003:XXI). På samma sätt är också namnet *Asterix* bildat, dvs. genom en ombildning till *asterisk*. Namnet *Asterix* är samtidigt sammansatt av det latinska *aster* ’stjärna’ och det keltiska *rix* ’kung’ (*Asterix – Den kompletta samlingen* nr 12, 2003:XIII).

[...] men vad skulle Obelix vara idag utan sitt bihang på ryggen? Har ni tänkt på det? (*Asterix – Den kompletta samlingen* nr 12, 2003:XXI.)

Av alla *Asterix*-album förekommer ordet *bautasten* i särklass oftast i nr 23, *Obelix & Co* (1978) – hela 115 gånger. Detta album är också det album som fram till 1989 var det allra bäst säljande albumet: fram till detta år hade *Obelix & Co* sålt i 165 000 exemplar i Sverige (*Bild & Bubbla* nr 3–4, 1989:11). En möjlig förklaring till albumets säljframgång kan vara att det dittills var enda gången som Obelix' namn nämns i titeln och där han t.o.m. framställs som huvudperson. I detta album förekommer inte bara ordet *bautasten* många gånger – bautastentar är också själva temat i albumet.



Figur 2. Är bautastens återkomst Obelix' fel? (*Tvekampen* 1971 i *Asterix – Den kompletta samlingen* nr 3, 2001:51).

”I alla år hade jag trott att begreppet ’bautastentar’ var något som uppfanns av mannen som ritade serien *Asterix*”, skriver journalisten Gunder Andersson i *Göteborgs-Posten* (2006-04-03). Antalet belägg för ordet *bautasten* i *Asterix* i kombination med seriens stora spridning och den nära kopplingen till den populära figuren Obelix ger stöd för denna uppfattning. Man kan alltså med stor säkerhet säga att seriealbumet *Asterix* ligger bakom återetableringen av ordet *bautasten* i det svenska språksamfundet.⁵

Ord bildade med bauta(-) under perioden 1985–2006

Den andra perioden omfattar tiden från första belägget för den förstärkande förleden *bauta-* 1985 till SAOL 13 (2006). Undersökningen fokuserar tre processer: 1) utvecklingen av etableringsgraden hos ordet *bautasten*, 2) introduktionen av den förstärkande betydelsen hos förleden *bauta-* år 1985 och 3) etableringen av denna

⁵ De 2 beläggen ur *Halland...* (Johnson-Augustsson 1975) har således knappast påverkat etableringsgradens utveckling.

förled. Avslutningsvis undersöks också ifall det förekommer andra ord i materialet bildade med *bauta(-)* som (ännu?) inte är etablerade.

Den första processen behandlar ordet *bautasten*. Språkliga förändringar sker inte i ett tomrum, utan betydelseförändringar är kopplade till varandra. Därför är etableringsgraden hos ordet *bautasten* central för studiet av introduktionen av den förstärkande förleden *bauta-*. Materialet består av 193 belägg för ordet i presstexter, skönlitteratur (romaner), sakprosa och brev. Alla kriterier pekar entydigt mot att ordet är etablerat i det svenska språksamfundet.

Kollokationsundersökningen för detta material visar att betydelsen är mer samlad i detta material än i *Asterix* (dvs. för perioden 1974–1986, se ovan) och att ett nytt inslag i betydelsen kan vara en anknytning till *Obelix* (eller serien *Asterix*) samt 'stor' och 'sten'. Det stöds också av att *bautasten* används bildligt i betydelsen 'stor' i materialet.

Den andra processen är introduktionen av den förstärkande betydelsen hos förleden *bauta-* år 1985. För ord med förleden *bauta-* i förstärkande betydelse finns 198 belägg, där det första belägget är daterat till 1985: "Och ett bauta-hurra till alla som fyller år" (*Sydsvenska Dagbladet Snällposten* 1985-06-23). Introduktionen av den förstärkande förleden *bauta-* har flera beröringspunkter med återetableringen av ordet *bautasten*. Ordet *bautasten* har vid 1900-talets senare del haft låg etableringsgrad, vilket är en viktig förutsättning för tolkningen av *bauta-* som förstärkande förled. En låg etableringsgrad i kombination med påverkan från *Asterix* kan ha orsakat att betydelsen hos *bautasten* (och därmed *bauta-*) har fått en anknytning till *Obelix* (eller serien *Asterix*) och 'stor'.

Texten i *Asterix* ger inga ledtrådar till varför *bauta-* har tolkats i förstärkande betydelse men troligen har bilderna i serien varit till hjälp för läsarna vid tolkningen. Genom de talrika bilderna på bautastentar får ordet *bautasten* en tydlig referent, samtidigt som bilderna visar att bautastentar är både stora och tunga. Det är därför sannolikt att bilderna i *Asterix* ligger bakom att ordet *bautasten* har antagit delbetydelsen 'stor' och den har tolkats in i ordet.



Figur 3. Bautastensreferent (*Obelix & Co* 1978 i *Asterix – Den kompletta samlingen* 8, 2002:101).

Till *bautasten*, med *bauta-* i förstärkande betydelse, finns också en direkt förebild. En av svenskans vanligaste och mest kända förstärkande förleder är *jätte-*. Denna kan alltså ha varit en förebild vid tolkningen av *bauta-* i förstärkande betydelse, eftersom sammansättningar med *jätte-* har en liknande struktur som sammansättningar med *bauta-*. Dessutom har *jättesten* en betydelse som passar på den referent som framträder på bilderna i *Asterix*.

Utgångspunkt för den tredje processen är att förleden *bauta-* är etablerad i det svenska språksamfundet år 2006 i och med upptagandet i SAOL 13. Processen som studeras är utvecklingen av form och betydelse hos *bauta-* och ordledens etablering under perioden 1985–2006.

Bland de 198 beläggen förstärker förleden i huvudsak substantiv. I materialet förekommer 122 olika substantiv, t.ex. *bautabokhylla*, *bautaformat*, *bautaspindel*, *bautasvåring*, *bautaafro* och *bautaångest*. Under perioden förekommer också 18 olika adjektiv, t.ex. *bautastor*, *bautatung*, *bautabelåten*, *bautaklassisk*, *bautabystad*, *bautafeministisk*, *bautabeväpnad*, *bautamystisk* och *bautalätt*. Det första adjektiv som förekommer i materialet är *bautastor* (1994), vilket också är det långt vanligaste adjektivet.

Förleden *bauta-* förstärker alltså huvudsakligen substantiv, både konkreta (t.ex. *-bokhylla*) och abstrakta (t.ex. *-ångest*). Dessutom kan *bauta-* förstärka adjektiv av mycket skiftande betydelse. Särskilt intressant är att *bauta-* kan förstärka motsatsen till *stor* – den betydelse som *bauta-* ursprungligen kopplades samman med och den vanligaste adjektiviska efterleden till *bauta-* – nämligen *liten*:

Världens största minsta hårddisk 😊 helt bauta liten
Du, min stad är fan bauta liten!⁶

Detta visar att *bauta-* är en generellt förstärkande förled, en förled som kan förstärka i stort sett alla typer av ord. Undersökningen visar att *bauta-* är mycket användbar som förstärkande förled, att den kan förstärka efterleder av mycket varierande betydelse och har stor spridning i olika texttyper.

En naturlig forskningsuppgift är att också undersöka ifall det förekommer andra ord i materialet bildade med *bauta(-)* som (ännu?) inte är etablerade och upptagna i ordböcker. Hur har de i så fall bildats? Och vilken betydelse och funktion har de?

Ett par ännu ej etablerade ordbildningar med *bauta(-)* visade sig i materialet. I presstexterna finns 3 belägg för 2 ord bildade med *bauta(-)* som är simplex (enkla ord) eller sammansättningar där *-bauta* är efterled och alltså potentiellt simplex: *bauta* och *bauta-bauta*. Det är mest rimligt att tolka dessa ord som kortord (en slags förkortning) bildade till *bautastor*, där kortordet *bauta* har antagit hela be-

⁶ http://loading.se/forum.php?thread_id=9859&page=25; hämtad 2007-04-26, <http://www.sweclockers.com/forum/printthread.php?threadid=102094>; hämtad 2006-09-19.

tydelsen 'mycket stor' hos *bautastor*. Flera skäl talar för denna tolkning. Användningen utan bestämd artikel pekar mot att *bauta* har adjektivisk betydelse. För att kortord ska fylla en funktion i kommunikationen måste det ha en tydlig betydelse, och som nämns ovan är *stor* det adjektiv som förleden *bauta-* i särklass oftast förstärker.

Även andra förstärkande förleder används som simplex, sådana som är kortord av sammansättningar och har förstärkande betydelse. Carl-Erik Lundblad (2002:passim) ger exempel på sådan användning av förlederna *jätte-*, *botten-*, *kanon-*, *knall-* och *toppen-* i förstärkande betydelse (jfr även Andersson 2006):

Är du trött? Ja, jätte.

Var det en bra match? Ja, den var kalas/kanon! eller Nej, den var botten.

Var han full? Ja, knall.

Simplexformen *bauta*, bildad till *bautastor* 'mycket stor', är alltså ett ord i materialet som inte (ännu?) är etablerat och upptaget i ordböcker. Formen är ny på så sätt att den kan fungera ensam. Betydelsen hos simplexformen *bauta* kan också vara ny, eller snarare en utveckling av betydelsen hos förleden *bauta-*, eftersom den inrymmer hela betydelsen hos *bautastor*, dvs. 'mycket stor'. Simplexformens betydelse kan alltså sägas skilja sig från betydelsen hos förleden *bauta-* på två sätt: dels genom att den inrymmer ytterligare en förstärkning, dels genom att den fungerar som adjektiv. En sökning på Google visar att självständigt *bauta* inte är vanligt men att det dock förekommer:

Har precis köpt det. Den ÄR bauta. Förhoppningsvis ska jag lära mig att använda det utan att se smutsig ut.⁷

Även om självständigt *bauta* inte är vanligt, kan inte en fortsatt och ökad användning uteslutas, eftersom många ord av liknande typ finns i språkbruket.

Avslutning

Ordet *bautasten* har genom historien vandrat på ordförrådets gräns. Under vissa perioder har det varit starkt etablerat i språkbruket och under andra perioder har det varit svagare, dvs. att förbindelsen mellan ordets form och betydelse har varit varierande fast. Den ursprungliga betydelsen hos *bautasten*, dvs. i det långivande språket isländska, har varit 'sten rest över en fallen krigare' eller 'sten som är slagen ned i jorden', betydelser som kan sammanföras i 'minnessten'. Denna betydelse tycks ordet ha fört med sig in i svenskan år 1664.

Under de senaste decennierna har ett nytt ord – eller ordelement – bildats utifrån *bautasten*, nämligen förleden *bauta-*, som finns belagd för första gången 1985. En viktig förutsättning för bildningen av den förstärkande förleden *bauta-* var att förebilden, dvs. ordet *bautasten*, hade haft en låg etableringsgrad under en

⁷ <http://mymarkup.net/anna/archives/009766.php>; hämtad 2006-09-22.

tid, vilket lämnade dörren öppen för tolkningar. Bl.a. med stöd i bilderna i serien *Asterix* och andra liknande ordbildningar i svenskan, tolkades förleden *bauta-* i betydelsen 'stor', vilket ledde till att förleden så småningom blev allmänt förstärkande.

Idag lever båda orden *bautasten* och förleden *bauta-* parallellt, och de står sida vid sida i den senaste upplagan av *SAOL* (2006). Det finns emellertid exempel på att de båda orden har smält ihop, dvs. att förleden *bauta-* används i två betydelser samtidigt. I det senaste numret av *Asterix, Himlen faller ned över hans huvud* (2005), förekommer en ordbildning som visar att cirkeln för förleden *bauta-* nu tycks ha slutits:



Figur 4. Bautaboll (*Himlen faller ned över hans huvud* 2005:30).

Asterix-översättaren Ingrid Emond förklarar ordvalet så här:

[...] beträffande 'bautaboll' är förklaringen enkel. Dels bör texten till seriebubblor allmänt vara så kort som möjlig, dels är 'bautaboll' ett behändigare ord än 'bautastensboll' (Emond, brev oktober 2006).

Ordet *bautaboll* är bildat till *bautastensboll* – eller snarare används det i stället för detta – som översättning av förlagans *menhir-balle* (se *Le ciel lui tombe sur la tête* 2005:30). I *bautaboll* är *bauta-* ett kortord bildat till *bautasten* och rymmer därför samma betydelse som detta men förleden har samtidigt använts i förstärkande betydelse:

Med 'bauta' uppfattat som förstärkande förled uppstår här dessutom en viss dubbeltidighet, eftersom det är just en bautasten som kastas (Emond, brev oktober 2006).

Ordet *bautaboll* är därför en slags ordlek hos översättaren där hon bygger in både den förstärkande betydelsen och (en kortform av) ordet *bautasten*. Således är *bautaboll* ett tydligt exempel på att förleden *bauta-* är polysemt (flertydigt) idag.

Flertydigheten hos *bauta*- framträder tydligt i ord där *bauta*- kan tolkas som förstärkande förled till efterleden *-sten*:

Och sen som en slägga, en bautasten i skallen och ett närmast oöverstigligt lidande (*Expressen* 2003-01-10).

Linda Skugge konstaterar i *Expressen* (24/2) att Maria Schottenius – fast förankrad i både kulturetablissemang och sosseadel – kastar bautasten i glashus när hon talar om risken för lojalitetskonflikter (*Resumé* 2006-03-02).

H&M visste troligen inte vilken bautasten de satte i rullning när de för första gången 1990 prydde riket med en leende underklädesmodell (*Borås Tidning* 2004-05-18).

I inledningen till den här artikeln nämnde jag en mailkonversation med författaren Camilla Läckberg där hon meddelar mig att hon tolkar *bauta* i betydelsen 'stor'. Anledningen till att jag kontaktat henne i denna fråga var att just denna betydelse också återfinns i hennes roman *Stenhuggaren* (2005):

Jo, det är så att vi fått en order på en stor bautasten från Frankrike. Den ska bli staty och vi tänkte sätta dig på att hugga ut stenen (Läckberg 2005:29).

Han skulle behöva varje öre nu, för villkoren var sådana att arbetet med bautastenen betalades i efterskott, när allt var klart (Läckberg 2005:30).

Det surrade så många tankar i hans huvud att det var som att försöka sova mitt i en flugsvärm. Mötet om bautastenen hade förlöpt väl och det var en av anledningarna till hans många funderingar (Läckberg 2005:52).

Camilla Läckberg får alltså även avsluta denna artikel. Hennes tidigare anförda resonemang och beläggen i hennes roman illustrerar tydligt att ordet *bautasten* idag kan tolkas på två sätt, dvs. som 'stor sten' (där *bauta*- har förstärkande betydelse) eller som 'upprest, naturlig eller grovt tillhuggen minnessten utan inskrift' (NE).

Källor och litteratur

Aitchison, Jean, 2003. *Words in the Mind. An Introduction to the Mental Lexicon*. 3rd ed. Oxford.

Andersson, Lars-Gunnar, 2006. En bautasten eller en bauta sten? Det finns inga enkla svar, bara olika stora ord. I: *Göteborgs-Posten* 2006-07-31.

Asterix – Den kompletta samlingen. Häfte 1–12, 2001–2003. René Goscinny & Albert Uderzo. Malmö.

Bauer, Laurie, 2001. *Morphological Productivity*. (Cambridge Studies in Linguistics 95.) Cambridge.

Bergman, Hjalmar, 1931. *Labyrinten. Noveller*. Stockholm.

Bild & Bubbla nr 3–4 1989. Utg. Seriefrämjandet. Åkarp.

Borås Tidning 2004-05-18.

Expressen 2003-01-10.

Fritzner, Johan, 1886. *Ordbog over det gamle norske Sprog*, I. 2:a utg. Kristiania.

Göteborgs-Posten 2006-03-04.

- Haugen, Susanne, 2007. *Från bautasten till bautastor. Studier över fornvästnordiska bautasteinn och svenska ord bildade med bauta(-)*. (Nordsvenska 13.) Umeå.
- Himlen faller ned över hans huvud*. René Gosciny & Albert Uderzo. Malmö 2005.
- Johnson-Augustsson, Karin, 1975. Bautasten rest vid Semb i Asige socken. I: *Halland. Årsbok för kulturhistoria och hembygdsvård i Hallands län*. S. 26–27.
- Le ciel lui tombe sur la tête*. René Gosciny & Albert Uderzo. Paris 2005.
- Lundbladh, Carl-Erik, 2002. *Prefixlika förleder*. (ORDAT-rapport nr 17.) Göteborg.
- Läckberg, Camilla, 2005. *Stenhuggaren*. Stockholm.
- Möller, Johann Georg Peter, 1790. *Teutsch-schwedisches und schwedisch-teutsches Wörterbuch. Tysk och svensk, samt svensk och tysk ord-bok*. 3. Greifswald.
- Obelix & Co*. René Gosciny & Albert Uderzo. Malmö 1978.
- Resumé 2006-03-02*.
- SAOL = *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket* 1:a uppl. 1874, 2:a uppl. 1874, 3:e uppl. 1874, 4:e uppl. 1880, 5:e uppl. 1883, 6:e uppl. 1889, 7:e uppl. 1900, 8:e uppl. 1923, 9:e uppl. 1950, 10:e uppl. 1973, 11:e uppl. 1986, 12:e uppl. 1998, 13:e uppl. 2006. Stockholm.
- Saussure, Ferdinand de, 1916. *Cours de linguistique générale*. Lausanne.
- Svanlund, Jan, 2002. Lexikalisering. I: *Språk och stil. Tidskrift för svensk språkforskning* N.F. 12. Uppsala. S. 7–45.
- Sydsvenska Dagbladet Snällposten* 1985-06-23.
- Warren, Beatrice, 1992. *Sense Developments. A Contrastive Study of the Development of Slang Senses and Novel Standard Senses in English*. (Stockholm Studies in English 80.) Stockholm.
- Verelius, Olof, 1664. *Gothrici & Rolfi Westrogothiæ regum historia lingua antiqua gothica conscripta*. Uppsala.

Internet

- Asterix. Le Site Officiel*; <http://www.asterix.tm.fr>
- NE = *Nationalencyklopedin*; <http://www.ne.se>
- http://loading.se/forum.php?thread_id=9859&page=25; hämtad 2007-04-26.
- <http://www.sweclockers.com/forum/printthread.php?threadid=102094>; hämtad 2006-09-19.
- <http://mymarkup.net/anna/archives/009766.php>; hämtad 2006-09-22.

E-brev

- Läckberg, Camilla. "Re: Fråga angående Stenhuggaren" [e-brev]. Personligt e-brev till Susanne Haugen 2006-08-09.

Brev

- Ingrid Emond, översättare av *Asterix*, oktober 2006.